

generalitzada que els arxius són unes peces claus per conèixer el nostre passat. La majoria d'empreses els han llençat per que els feia nosa, i moltes no els han donat perquè ho consideren una cosa confidencial i tenen por que es pugui descobrir alguna irregularitat. En el fons es reflecteix la manca de culturització que pateix el país, perquè això no succeeix d'una manera tan generalitzada en els altres països europeus.

Finalment, la tercera urgència és la de recollir el màxim béns mobles possibles relacionats amb el món del treball i de la vida quotidiana. És una tasca que fem des del Museu de la Ciència i la Tècnica i des d'alguns altres de caràcter general, però que hauria d'estar més generalitzada. La recuperació d'aquest material s'hauria de fer des d'altres àmbits, principalment des de les empreses. És increïble com la majoria de les indústries del nostre país no conserven absolutament res dels productes que han fabricat.

A aquestes tres urgències hem d'afegir la d'inventariar i catalogar el patrimoni immoble ja citada una mica més amunt.

L'estudi dels aspectes concrets de la industrialització relacionats amb les restes materials s'ha de realitzar el més aviat possible. Hem de ser conscients que cada any es perden materials, es transformen indústries de tecnologia antiga i es moren persones que han viscut uns aspectes concrets del món industrial. Si no es fa això molts aspectes d'aquest període de la història que podríem conèixer directament ens les haurem de plantejar com hipòtesis impossibles de demostrar.

COMUNICACIÓ

EL CANAL DE LA INFANTA I LES PRIMERES INDÚSTRIES A L'HOSPITALET

Antoni ROMEU I ALEMANY

L'anomenat Canal de la Infanta Luisa Carlota de Borbón que, quan estava en la seva plenitud, anava des de la casa de comportes del municipi de Molins de Rei, passant per diversos municipis del Baix Llobregat fins anar a parar al mar sota la muntanya de Montjuïc, va ser construït a principi del segle XIX a partir de l'obra legislativa que, a partir de les Corts de Cadis, donava el dret al lliure accés de les aigües públiques. Concretament, a un *Real Decreto* de Ferran VII del 19 de maig de 1816 van respondre un col·lectiu de propietaris de terres del marge esquerre del riu Llobregat amb una sol·licitud de construcció d'una sèquia que havia de "*proporcionar a tantos desvalidos y miserables el preciso sustento para mantenerse, y facilitar a los particulares la mejora de sus propiedades, resultando de ello el beneficio general e individual, con notoria venta al del Estado y aumento de la agricultura e industria*". Aquesta sol·licitud es va fer el 20 d'agost de 1817, quan els preparatius ja devien estar força avançats, ja que l'aprovació es va donar el 2 de setembre i el dia onze de setembre ja es van iniciar les obres de construcció dins el terme de Sant Feliu de Llobregat i amb l'assistència de la Junta del Canal, el Capità General del Principat i d'altres autoritats.

El maig de 1819 les obres de construcció del Canal ja havien acabat i es preparà una solemne inauguració per al 21 d'aquell mes, aprofitant el pas per Molins de Rei de la Infanta Luisa Carlota, en viatge cap a Madrid procedent de Nàpols, circumstància que a més va ser aprofitada per donar nom al Canal, prèvia autorització de la casa reial. L'optimisme amb què recollien tots aquests fets les pàgines del *Diario de Barcelona* no seria obstacle per a l'aparició de conflictes en un Canal del que s'esperaven grans beneficis. L'objectiu inicial de la construcció del Canal era agrícola: convertir el marge esquerre del Llobregat en la zona més

propera al mar en terreny apte per al conreu. L'octubre del 1819 ja podem llegir una altra possibilitat apuntada des del mateix diari: *"Queda de resultados otra mina de oro en que todavía no hemos dado. Ya podría empezar a plantearse, y convendría fuese sin pérdida de tiempo, en los saltos de agua que conforman el mencionado Canal (...). Cuántos, cuántos ingenios de agua pueden establecerse en sus orillas! ¡Molinos, batanes, serrerías, sierras de agua, fábricas e papel, de hilados...! ¡Qué fomento tan considerable no proporcionaría a la industria del país, y a la ocupación de los jornaleros!"*. Aquesta possibilitat la va veure la Junta, que ja des d'un bon començament va construir alguns molins fariners moguts per l'aigua del canal, però també el Real Patrimonio, que va rectificar la concessió inicial el 1816 i va aclarar per la *Real Cédula* de 22 de desembre de 1824 que es reservava el dret de construir artefactes moguts per aigua allà on la Junta del Canal no ho aprofités, a més que allà on la Junta volgués instal·lar ells alguna fàbrica havia de demanar-ne permís al *Real Patrimonio* com també pagar-hi un cens o bé un laudemi, càrrega que també requeia en els terratinents que en fessin ús per regar les terres, tot en virtut del reconeixement del domini directe del patrimoni reial sobre les aigües públiques. Aquest estat de coses s'allargaria fins al 1930, en què s'establí que la Junta fruiria lliurement de l'aprofitament de tots els salts del canal per a ús propi o per a arrendament, a canvi de pagar un cànon anual de 12.000 rals. Aquesta xifra s'afegí a les dificultats econòmiques que la Junta del Canal arrossegava des de la construcció del Canal, fins al punt que el *Real Patrimonio* va denunciar la Junta per impagament. La vigència del canó es mantindria fins el 1868.

Un segon conflicte el tingué la Junta al voltant de les aigües que podia admetre el Canal: provenien inicialment del desguàs dels molins fariners de Molins de Rei i no directament del Llobregat, i per tant s'interpretà que el Canal podia aprofitar tota l'aigua que li arribés des dels molins. El conflicte esclatà quan es construí un canal a la drete del Llobregat i els seus constructors es creieren perjudicats. Una RO limità a 1.615 litres per segon el cabal del Canal de la Infanta (pel sistema anterior recollia uns 4.400 litres per segon, i per tant la supressió era d'un 66 %). També en aquest cas el conflicte s'allargaria: entre els documents localitzats he comprovat que el 1907 la concessió era de 4.700 litres per segon (3.000 per a rec i 1.700 per a usos industrials).

El canal com a font d'energia

La construcció del canal va ser deguda a raons d'índole agrícola: transformar la zona del delta del Llobregat, fins aleshores escassament utilitzada per la salinitat i la poca salubritat de la zona, en camps de conreu -aquestes característiques valen, principalment, per la part que regaria el canal dins el municipi de l'Hospitalet, la més propera al mar. Tot i que s'ha escrit que la finalitat inicial del canal era ja industrial -afirmació de Pierre Deffontaines- aquesta seria subsidiària de l'agrícola. Només cal veure que el canal va ser pagat pels terratinents. De fet, s'arribarien a plantejar conflictes entre els usos agrícola i industrial del Canal en moments determinats de manca d'aigua, i en aquestes ocasions la decisió de la Junta del Canal afavoria els interessos agraris. Com a màxima expressió del conflicte -tot i que només es menciona breument en alguna font i no se'n poden fer conclusions- citem les queixes d'arrendataris dels molins d'haver rebut atacs de gent que acusava les fàbriques instal·lades de ser culpables de la manca d'aigua.

Al marge de l'agricultura, el canal donava vida en el seu trajecte principal a 5 salts: Salt Erasme, a Sant Joan Despí (de 6,145 metres), Salt Cornellà (després anomenat Quer de 9,22 metres), Salt dels Molins de la Junta de L'Hospitalet (de 12,089 metres) i Salt Torrent Gornal (a l'Hospitalet de 13,656 metres). Aquests dos darrers s'aprofitaren dividint-los en salts menors. A més, cal afegir-hi una llista considerablement llarga de salts instal·lats a les sèquies de desguàs, la majoria d'elles instal·lades al municipi de l'Hospitalet, aprofitant la diferència de nivell entre el Canal i la zona de la Marina (uns 8 metres). Aquests salts començarien a aprofitar-se des del primer moment, el seu ús va anar augmentant progressivament almenys fins als anys 80 del segle passat. Des d'aleshores es va anar imposant el vapor (justificat, a més, per les necessitats de la indústria ceràmica) i més tard l'electricitat, però es va mantenir encara l'ús de l'energia hidràulica del canal fins als anys 30 d'aquest segle, en què definitivament desapareix de la Matricula Industrial (tot i que, anecdotícament, actualment encara una empresa de Cornellà còtitza a la Junta del Canal per aquest concepte).

El trajecte del canal en l'origen i en l'actualitat

L'arquitecte que va dissenyar i dirigir les obres va ser Tomàs Soler i Ferrer. El canal media un total de 17.419 metres (3.623 a l'Hospitalet, 3.208 a Cornellà, 1.800 a Sant Joan Despí, 1.957 a Sant Feliu, 2.808 a Molins de Rei, 1.231 a Sants i 2.792 a Barcelona). Construït el 1817-1819, és molt anterior a altres canals de regatge, com ara els del delta de l'Ebre o de l'Urgell o que els canals industrials com ara els de Manlleu (1.630 metres, anys 1841-1848) o Berga (26 km, anys 1886-1889). El canal s'inicia a Molins de Rei, on hi ha la casa de comportes, just al costat de l'actual carretera general i segueix pels pobles esmentats seguint un trajecte gairebé paral·lel a l'actual línia del ferrocarril fins a L'Hospitalet i Sants, on es desviava per sota Montjuïc. Pel que fa als materials de construcció, no hi ha uniformitat: en alguns trams, senzillament s'excavà el terra amb prou desnivell per permetre el pas de l'aigua, en d'altres ja es féu inicialment obra de mamposteria. A Sant Feliu de Llobregat el canal és, des del primer moment, subterrani. Les contrates que es feren per a la construcció del canal ja fan referència a aquesta varietat de materials: maó i pedra procedent de Sant Just Desvern per a una part del trajecte, i de Montjuïc de l'altra. Del trajecte inicial a l'actualitat s'han produït diverses modificacions importants: la primera, la casa de comportes mateixa: unes fotografies de l'any 1920 permeten veure com abans el canal passava just per sota la casa i era descobert. Les comportes velles, es conserven, encara que estan enterrades, però les rodes que les obrien són al seu lloc inicial. El canal apareix a la superfície als afores de Molins de Rei, des d'on se'n pot seguir fàcilment el trajecte fins a l'entrada a l'Hospitalet; hi observem la varietat de materials de la construcció: abunden sobretot els trams fets de totxo, i molts ponts per passar per sobre el canal són de totxo. En el tram que passa per Sant Llorenç de Llobregat el canal no té cap mena d'obra: és un llit excavat sobre el sòl mateix tal i com va ser fet al principi. En canvi, alguns trams es veuen modificats recentment, sent revestits de formigó. En els darrers anys la tendència ha estat la cobertura progressiva de trams del canal, que es condueixen per tuberies prefabricades. A partir de la zona de Sants el canal actual aboca l'aigua a un col·lector; per tant, d'aquí fins al final la part que es conserva, si bé deteriorada pel desús, no

té modificacions notables: es pot veure en el recinte industrial de can Batlló, de Sants (encara que difícilment) i just a l'entrada al cementiri de Montjuïc, al final del Carrer Motors, fet en part de maó i en part de pedra de la mateixa muntanya de Montjuïc.

Cal referir-se finalment a aspectes com ara la poca salubritat de l'aigua que ara circula pel canal -cosa que tampoc ens ha d'estranyar...- tot i que encara és vigent el seu ús com a regadiu. Aquest fet, afegit al poc desnivell, provoca una forta sedimentació, que en alguns casos ocupa més espai que la mateixa aigua en el metre i mig aproximat de fondària que té el canal, el qual presenta moltes dificultats en la seva neteja per l'abundància d'edificacions a la zona i l'existència de molts trams coberts.

Els molins fariners moguts pel canal a l'Hospitalet

La principal finalitat a que es va dedicar la força motriu generada pel Canal de la Infanta van ser els molins fariners. Al terme de l'Hospitalet n'arribaren a funcionar 4: els dos que eren propietat de la Junta de l'Hospitalet, l'anomenat Lleonart i el de la Bordeta. Fins aleshores els molins moguts per aigua de la zona eren els que hi havia al Papiol i Molins de Rei, cosa que és prou indicativa de com el canal, en permetre el funcionament de 4 nous molins, modificà la situació (a part dels construïts a Sant Joan Despí i a Cornellà). Com a motivació per a construir aquests molins per part de la Junta, al marge d'optimismes industrialistes com l'abans, esmentat, cal situar les dificultats econòmiques de la Junta, que, endeutada des de la construcció del canal, va veure la possibilitat d'arrencar els salts que podia donar el canal. En els primers anys la Junta va mantenir la propietat del salt i va anar renovant els arrendaments en subhastes públiques, però més tard el salt es va vendre, la Junta hi va perdre tota mena de control. El primer molí va ser construït el 1822 i inaugurat el 13 d'agost, i el seu arrendatari va ser Gaspar Lleonart. Sobre els arrendataris s'ha de ressaltar que gairebé tots eren residents a Barcelona i dedicats al comerç, cosa que fa pensar que cedien el molí a una tercera persona. El preu de l'arrendament d'aquest molí i de l'altre de l'Hospitalet (que estava en fase de construcció: són dos molins independents, però

situats l'un al costat de l'altre, i que sempre van ser arrendats conjuntament), fixat el 1823, era de 4.500 lliures anuals. El 1827 el contracte acabà i es convocà una subhasta pública per a l'arrendament, que es feia d'acord amb un plec de condicions on es fixaven les responsabilitats i drets de l'arrendatari: el període d'arrendament (que amb els anys es faria més llarg, dels cinc anys del 1827 als 20 anys de durada el 1874 i 1894), el preu... Cal destacar el fet que a cada renovació d'arrendament un notari havia d'aixecar acta de les condicions en què estava el molí, única font que actualment ens permet conèixer quina mena de molí era, com veurem.

Als anys 30 van ser construïts els altres dos molins de l'Hospitalet: l'anomenat de la Bordeta, que en realitat estava situat al terme de Sants però que, llevat d'alguna excepció, sempre s'arrendava conjuntament amb els dos de l'Hospitalet, i per això en parlo, i el de Gaspar Lleonart, situat també a la Bordeta però dins el terme de l'Hospitalet. Precisament la construcció d'aquest molí provocà un conflicte entre la Junta i Lleonart: aquest havia ajudat econòmicament la Junta en la construcció dels primers molins i en les negociacions amb el *Real Patrimonio* sobre l'ús dels salts, i havia rebut com a recompensa primer l'arrendament dels molins de l'Hospitalet, i després la concessió del salt de la Bordeta. Però quan, al mateix temps, la Junta i Lleonart es disposaren a construir sengles molins a tocar, la Junta va creure que quatre serien una xifra excessiva -a més que obligaria a reduir el preu d'arrendament dels altres- i va caldre arribar als tribunals per finalment acabar construint els dos molins. Sobre la força amb què podien treballar cal fer diversos matisos. Com a xifra màxima es declaren 4 pedres per als molins de l'Hospitalet i 5 per al Lleonart, però a l'estiu la capacitat quedava molt reduïda per la poca aigua que hi arribava, a més d'una referència on es parla que a la zona era costum que només funcionessin la meitat de les moles i les altres es deixaven en descans.

Els molins de l'Hospitalet van deixar de ser fari-ners el 1879, quan la Junta va acceptar que es transformessin en molins de pedres, després d'haver estat en funcionament una cinquantena llarga d'anys (de 1842 a 1847 no estaven arrendats i van estar, per tant, parcialment inactius). El molí de la Bordeta va ser transformat en fàbrica de farina i venuda com a tal als aleshores arrendataris, els germans Badal, tot i que encara fos vigent el

dret a usar el canal com a font d'energia, almenys parcial. Pel que fa al Molí Lleonart, el 1863 deixaria de pertànyer als Lleonart i passaria per diverses mans, i el 1882 consta a la Matrícula Industrial com a fàbrica de farines amb un motor de 6 cavalls. Encara s'hi podria citar un altre molí fariner, al salt arrendat pels germans Badal en una sèquia del canal, que malgrat la prohibició explícita de la Junta va ser destinada en alguns moments a mol-dre gra (aquesta fàbrica es construí el 1879 i el 1890 ja era moguda per una màquina de vapor, però val a destacar la data tardana en que començà a ser utilitzada aquí l'energia hidràulica).

No queden actualment restes de cap d'aquests molins, en part pels anys que fa que deixaren de tenir raó de ser com a tals i en part pel fort creixement urbanístic de L'Hospitalet en aquest segle. Però podem fer-nos una idea de quin tipus de molins eren amb els inventaris notariais que, com ja ha quedat dit, es feien en acabar els arrendaments. Si comparem aquests inventaris, que difereixen molt poc o gens un de l'altre, amb la tipologia dels molins fariners catalans feta per J. Bolós i O. Nuet, veiem que es corresponen gairebé amb exactitud. El dibuix és del llibre *Els molins fariners* d'aquells autors, però la definició es treu de l'inventari: "*Una barra gruessa de mader de pino para levantar las muelas*" (1), "*Una tolva llamada en catalán tramuja de mader de álamo en que se depositan los trigos para la maquila de las harinas*" (2), "*una caja de mader de pino llamada riscle que cubre la dicha piedra muela*" (6), "*Una piedra muela llamada volante y otra piedra llamada sotana de siete palmos de diámetro para desmenuzar el trigo*" (8 i 11), "*Una anadilla de hierro sobre dicho eje que sostiene la piedra muela volante*" (9), "*Un eje de hierro llamado collferro unido a dicho rodete*" (12), "*Una caja de mader de pino llamada harinera en que se depositan las harinas molidas*" (14), "*Un rodete compuesto con la masana de mader de roble y las alas de hierro*" (16), "*Una puerta con su bastidor todo de bronce para dar el agua al rodete, cuya compuerta contiene seis pulgadas y seis lineas de ancho y nueve pulgadas y seis lineas de alto*" (18), "*Una aguja con su dado de bronce para dar el agua al rodete, sobre dicho banco de roble*" (19 i 20), "*Un banco de mader de roble en que se apoya el referido rodete*" (21), "*Un alzador de hierro para el movimiento de la máquina*" (22). Si afegim els elements que no es corresponen de nom, però que no poden diferir gaire, per acabar de donar cos al molí veiem que la definició del molí de la

Bordeta s'adequa perfectament al dibuix. De fet, les rodes, horitzontals eren les adequades als cursos d'aigua poc cabalosos com ara els del canal. El mateix resultat es va donar a partir dels inventaris dels molins de l'Hospitalet, on a més dels elements secundaris (martells, escales de fusta...) hi ha com a novetat el llistat de les mesures del gra i la referència a la bassa que servia per regular l'accés de l'aigua.

Altres indústries

Si bé l'aplicació principal de la força motriu del canal es destinà a moldre gra, amb els molins presents des del primer moment i amb una llarga existència fins que la presència de noves indústries i noves fonts d'energia van anar arraconant, a partir de mitjan de segle XIX la Junta va vendre la propietat d'alguns salts que van ser utilitzats per a altres tipus d'indústries. Lògicament, també són salts d'aigua de poca importància i que no mouen grans instal·lacions: la moltura de campetx per a fabricar tints, les serradores de marbre i un molí paperer on l'aigua permetia triturar draps... Hi ha alguna menció a una serradora de guix -que segurament no necessitava cap altra variació en relació amb el marbre que la matèria primera-. La precarietat d'aquestes indústries s'accentuava si es té en compte que, ocupats ja els salts del canal principal, s'instal·laren a les sèquies. Un altre element que ens parla de la poca estabilitat d'aquestes activitats són les variacions constants a la Matricula Industrial del nombre de pedres i del propietari. Per donar un repàs general d'aquestes activitats em referiré una mica a cada salt, i faré menció especial del molí paperer, no només pel fet de ser un cas d'estabilitat, sinó també perquè és l'única de les indústries mogudes per l'aigua del canal a l'Hospitalet que es conserva actualment, ja que l'edifici va ser incorporat després de deixar de ser un molí a una fàbrica tèxtil, la Tecla Sala, en què forma un cos annex. Totes aquestes petites indústries van desaparèixer de la Matricula Industrial als anys 30. El 1930, per exemple, consten encara

Sebastià Munté SA. Molí de 4 pedres. Salt Munté
Tomàs Giménez Bernabé. 7 màquines serrar marbre. Salts Molins Junta

Narciso Rodón. 9 màquines serrar marbre. Salt Marbre

Tomàs Giménez. 1 màquina tornejat. Salts Molins Junta

Salt Munté. Un dels pocs d'aquest salts dels que es pot trobar documentació gràfica, ja que si bé al seu emplaçament hi ha un bloc de pisos, va ser-hi construït el 1890 un molí hidràulic, i la sol·licitud corresponent es troba als expedients de l'Arxiu de l'Hospitalet amb plànols de la façana, planta i localització. El salt agafa l'aigua d'una sèquia de derivació dels molins de l'Hospitalet, i es va destinar principalment a la trituració d'escorces (de campetx, potser) i, en menor grau, a serrar guix. Es va mantenir almenys fins al 1930 amb aquest ús.

Salt Baltà. El 1857 apareix la primera sol·licitud per aprofitar aquest salt, feta per Josep Barba i Rius, un paleta o constructor de l'Hospitalet sovint encarregat de fer obres de manteniment del Canal de la Infanta (cas estrany d'arrendatari amb vincles forts tant amb el canal com amb l'Hospitalet). Per dificultats en la fixació del límit exacte del salt, la subhasta definitiva es va fer el 1867, però Barba, malgrat la llarga espera, no hi va actuar, i l'any següent el va subarrendar a Joan Herp, que hi va instal·lar fugaçment un aparell de moldre campetx. El 1872 ja no se'n parla a la Matricula Industrial i Herp s'instal·là en un altre salt.

Salt Basté (primer salt del Torrent Gornal). Hem citat ja com el que podia haver estat un salt al canal principal de més de 13 metres es dividí en tres, situats al llarg de la sèquia del Torrent Gornal. El primer dels tres va estar uns anys en mans dels propietaris dels molins de Molins de Rei en funció dels pactes per posar en marxa el Canal de la Infanta fent servir l'aigua que venia dels seus molins. El 1852 el propietari del salt era Antoni Ferrer i Sagristà, membre d'una de les famílies papere-res importants de Capellades, que es va posar en contacte amb la Junta per fixar la força del salt en dues moles. Més tard, el 1855, Antoni Ferrer hi instal·là una fàbrica de paper, que encara es conserva en gran part: és un edifici de tres pisos més el sobreteulada de l'assegador. Una construcció posterior s'amaga en gran part des de l'exterior i la planta baixa està modificada (la sèquia del canal no és visible), però les altres plantes estan conservades. Les afirmacions d'O. Valls que aquest molí ja existia a principi del XIX no queden massa clares si tenim present que abans d'engegar-lo Ferrer va haver d'aclarir la potència del salt. Aquest donava una força útil de 6 a 12 cavalls, que movien 8 rodes d'eix vertical. Disposava de 3 tines per triturar i pastar els draps. Podia elaborar una reïma de 214 plec de qualitat dita "florete", tre-

Fig. 1: Trajecte del Canal de la Infanta (traç gruixut). Queda tallat el tram inicial de Molins, amb la casa de comportes, però hi entren tots els salts.

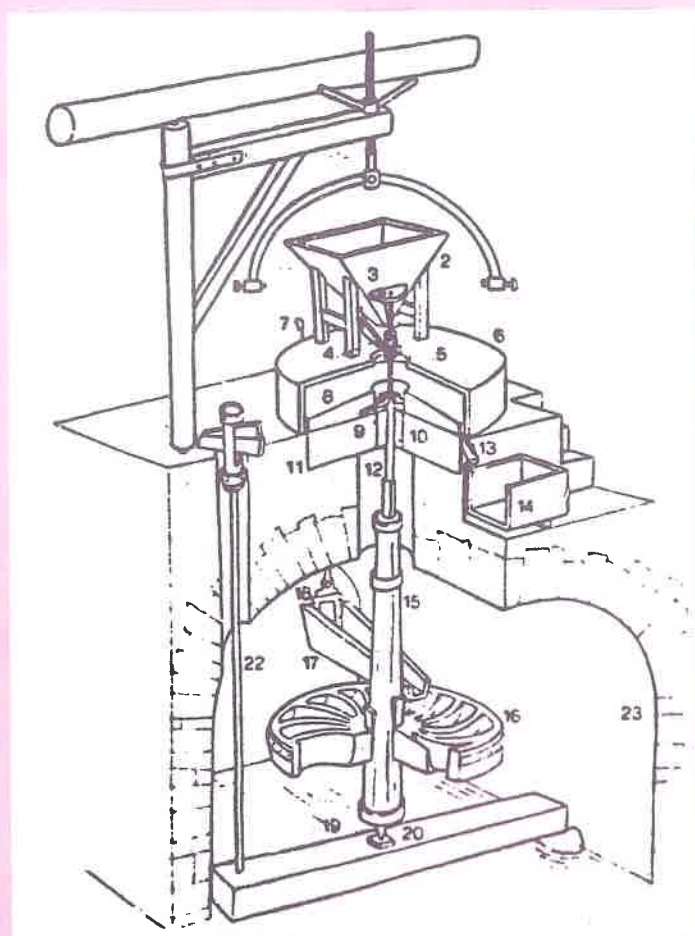

Fig. 2: Esquema de funcionament d'un moli fariner català. Segons J. Bolós i O. Nuet, a "Els molins paperers".

ballant-hi 14 hores diàries i 260 dies l'any amb 16 homes i 12 dones (aquestes dades són del 1862 i i van variar amb els anys). El 1865 la fàbrica tancà les seves portes per tornar a obrir al cap d'un any i mig amb un nou propietari: Antoni Romaní i Puig-dengolas (segurament només era un arrendatari), molt possiblement germà de Ramon Romaní, futur president del *Fomento del Trabajo Nacional* i introductor de novetats en la tècnica de fabricació del paper. La presència en aquest molí paperer de famílies capdavanteres del sector a la vegada es podria explicar amb una anàlisi detallada si comparem els conflictes laborals que van recórrer per aquests anys l'Anoia, que coincideixen en una primera impressió amb els anys en què es posà en funcionament aquest molí (i precisament amb personal provinent de l'Anoia). En tot cas, Romaní va estar poc temps a l'Hospitalet i el molí paperer, després de passar per unes terceres mans, tancà definitivament el 1880, i va entrar més tard a formar part de les fàbriques de Can Basté i de la Tecla Sala, les últimes que aprofitaren l'edifici que ara es troba abandonat.

138

Salt Marbre. Després que la Junta Directiva aprovés el 1853 arrendar tots els salts fins aleshores no alienats i el 1855 es fixessin els límits exactes dels dos salts pendents al Torrent Gornal, el segon va passar a estar en disposició de ser arrendat, cosa que es va fer el 1857 a Joan Aldavert, que el 1861 en passà a ser propietari. El 1863 s'hi instal·là una serradora de marbre, serradora que com és habitual en els registres de la Matrícula Industrial canvia constantment de potència, propietari (i fins d'adreça...), però que s'anirà mantenint fins als anys 30 en mans de N. Rodón.

Salt Carulla. Amb les modificacions de propietari habituals, aquest salt es va mantenir entre 1864 i 1905. És el tercer dels del Torrent Gornal, que es va destinar a triturar "*palcos tintoreros con tres máquinas y otra para moler drogas motor vapor y agua*", segons la Matrícula del 1894. De fet, no és estrany en aquests salts menors que al costat del manteniment de la força hidràulica es vagi incorporant la del vapor i, més tard, l'electricitat. La força del salt era de 22,3 cv (la mateixa que el segon salt), i el vapor es va incorporar en aquest cas el 1881. El 1882, per exemple, 12 persones produïen 3.000 kg diaris, el 1890 5 persones produïen 1.000 kg al dia.

let (amb el cas de la Bordeta com a excepció), on més salts hi havia i on més indústries s'instal·laren. En el plànol del canal es poden veure encara salts marcats com a lliures, on no s'instal·là ningú, i el cas del salt Zamora d'ús en algun moment puntual. Cal tenir present que aquests salts de la zona més propera al mar de l'Hospitalet, amb la segregació d'aquest sector de municipi, deixaren de pertànyer a l'Hospitalet.

Aquest treball és un resum del més extens que es pot consultar a l'Arxiu i al Museu de l'Hospitalet. Allà es poden trobar les referències a les fonts i a la bibliografia de les quals he prescindit aquí i que són sobretot actes notariais dels notaris de la Junta (Arxiu de Protocols), les Actes de la Junta Directiva de la Junta del Canal (conservades a les oficines del canal) i informació conservada per l'Arxiu de l'Hospitalet mateix.

Fins aquí els salts fets servir al terme de l'Hospita-